

Samed Muvahhid), Tahrân 1371 hş., s. 198-199, 224; İbnü'l-Fuâtî, *Mecma'u'l-âdâb fi mu'cemi'l-elkâb* (nşr. Muhammed el-Kâzım), Tahrân 1416, III, 68; Müstevfî, *Târîh-i Güzîde* (Nevâî), s. 667; Kemâleddîn-i Hârizmî, *Cevâhirü'l-esrâr ve zevâhirü'l-envâr* (nşr. M. Cevâd Şerîat), Tahrân 1384 hş., I, 91-93; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahrân 1375 hş., s. 423-424, 477-478; Hüseyin-i Kerbelâî, *Ravzâtü'l-cinân* (nşr. Ca'fer Sultân el-Kurrâî), Tahrân 1344-49 hş., I, 287-288, 376-386; II, 168-169, 322-324; L. Lewisohn, *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmûd Shabistârî*, Richmond 1995, s. 121-125; E. R. Alexandrin, "The Sciences of Intuition and the Riches of Inspiration: Najm al-Din Kubrâ in Jâmi's Nafahât al-uns", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought: Essays in Honour of Hermann Landolt* (ed. T. Lawson), London-New York 2005, s. 284-297; Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, İstanbul 2010, s. 89; Mes'ûd Celâî Mukaddem, "Bâbâ Ferec Tebrîzî", *DMBİ*, XI, 1; Devin DeWeese, "Bâbâ Faraj", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2013, fas. 3, s. 41-43.

SÜLEYMAN GÖKBULUT

BABA TÜKLES

(VIII./XIV. yüzyıl)

Orta Asyalı mutasavvıf.

Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin soyuna mensup hükümdarlarca yönetilen ve Moğol İmparatorluğu'nun devamı olan Altın Orda (Altınorda) Hanlığı'nın sultanı Özbek Han'ın İslâm'ı seçişini anlatan bir menkıbenin ana figürlerinden biridir. Vücudundaki kılların ve tüylerin (tük) çokluğundan, saçlarının (şas) uzunluğundan ötürü Orta Asya Türk toplulukları arasında Baba Tükles, Baba Tükli, Baba Tükli Şaştı Aziz, Şaşlı Aziz, Tükli Baba, Baba Tükliük, Tülüş Baba gibi lakaplarla anılmıştır.

Sözlü ve yazılı geleneklerde seçkin bir nesebe sahip velî bir şahsiyet olarak tanıtılan Baba Tükles'in adının doğrudan geçtiği en eski rivayet, Ötemiş Hacı b. Mevlânâ Düstî'nin 1550'li yıllarda Hârizm'de, Yâdgârî (Arabşâhî) Hanlığı'nın idarecisi olan Düst Muhammed Han için kaleme aldığı *Târîh-i Düst-Sultân* (*Çengiznâme*) adlı eserde yer alır. Sözlü rivayetlerin derlendiği bu eserde Özbek Han'ın (1313-1340) yedi yıl hükümdarlık yaptıktan sonra nasıl müslüman olduğunu anlatan bir bölüm vardır. Rivayete göre adları bilinmeyen dört velî Özbek Han'ın hidayete ermesi için ilâhî bir ilhamla onun sarayına sevk edilir. Velîler ordugâhın dışında saraya yönelik biçimde beklemeye başlarlar. Görevliler ordugâh dışında murakabe halindeki dört velîyi yakalayıp hanın huzuruna getirirler. Sorgulama sırasında velîler,

kendilerinin Muhammedî olduklarını ve hanı müslüman yapmak için geldiklerini söylerler. Kâhinler velîlerin öldürülmesini isterse de Özbek Han kâhinlerin velîlerle tartışmasını, hangisinin hak din üzere olduğunun ortaya çıkmasını ister ve o dine geçeceğini bildirir. Tartışma sonucunda iki tandırın kazılması, kâhinlerden ve velîlerden birer kişinin tandıra girmesi teklif edilir ve tandırdan yanmamış halde çıkan kişinin hak din üzere olduğunun kabul edileceği belirtilir. Vücudu kıllarla kaplı olan Baba Tükles çıplak bedenine giydiği zırhla ve diğer velîlerin okuduğu Fâtihalar'la tandıra girer ve zikre başlar. Ağız kapalı tandır kuyusunda koyun etleri de asılıdır. Pişen koyun etleri tandırdan çıkarıldığında, Baba Tükles'in sadece zırhının kor gibi kızardığı, tek bir kılının bile yanmadığı, yüzünün ise biraz terlediği görülür. Diğer tandırdaki kâhinin bedeni ise küllere karışmıştır. Bu durumu gören Özbek Han'la birlikte bütün halk müslüman olur (*Çengiznâme*, s. 14-16).

Bu menkıbenin diğer bir şekli Nûrullah b. Ubeydullah es-Siddîk el-Hârizmî'nin 1131'de (1719) Orta Asya'da yazma bir eserin kenarına Çağatay Türkçesi ile düştüğü notlarda yer almaktadır. Burada Baba Tükles'in Zengi Ata'nın (XIII. yüzyıl) müridi Sadr Ata (Sadreddin Ahmed) olduğu söylenir. Seyyid Ata, Bedr Ata ve Uzun Hasan Ata ile birlikte Sadr Ata bir pîr-i kâmil bulmak amacıyla Mâverâünnehir'e gitmiş, Zengi Ata'nın yanında hem zâhirî ilimleri öğrenmiş hem de tarikat eğitimi almıştır. Zengi Ata Hakîm Ata'nın, Hakîm Ata da Ahmed Yesevî'nin dervişidir. Önceki menkıbeden farklı olarak Nûrullah el-Hârizmî, Zengi Ata'nın Türkler arasında İslâm'ı yaymak maksadıyla dervişlerinden Sadr Ata ve Seyyid Ata'yı Deşt-i Kıpçak ve Saraycık'a gönderdiğini, iki müridin Saraycık'ta idareci olan Özbek Han'ı İslâm'a davet ettiğini, hanın onlardan bir keramet beklemesi üzerine Sadr Ata'nın Kâbe'nin görüntüsünü Saraycık'a getirip Özbek Han'a gösterdiğini, hanın böylece müslüman olduğunu ve onunla birlikte 70.000 kişinin de İslâm dinine girdiğini söyler. Bu rivayete göre XIV ve XV. asırlarda Altın Orda Devleti tarihinde önemli role sahip olan Edigü Bey (ö. 822/1419) Baba Tükles'in torunlarındanır.

Ötemiş Hacı'nın *Çengiznâme*'sinde zikredilen menkıbenin esas alındığı Abdül-gaffar Kırîmî'nin *Umdetü'l-ahbâr*'ı (*Umdetü't-tevârih*), Baba Tükles'in hayatına dair *Çengiznâme*'de ve Nûrullah el-Hârizmî'nin yazılarında yer almayan bilgiler

çerir. 1157'de (1744) Kırım'da Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınan *Umdetü'l-ahbâr*'da, ateşperest olan İdil hanını (Özbek Han) ve Deşt-i Kıpçak halkını İslâm'a davet için giden dört velînin kimlikleri farklı gösterilir. Bunların en büyüğü Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin dedesi Mecdüddin Şîrvânî'dir. Diğerleri Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'in soyundan gelen Baba Tükles (Şeyh Necîbüddin), Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin soyundan Şeyh Ahmed ve Şeyh Hasan Gürgânî'dir. *Çengiznâme*'deki menkıbeyi takip eden, ancak bazı ayrıntılara da yer verilen *Umdetü'l-ahbâr*'a göre Baba Tükles denilen Şeyh Necîbüddin girdiği tandır kuyusunun kapağının erken açılması üzerine "el-Hayyü'l-kayyüm" zikrinin yarım kaldığını, bu yüzden Kalmaklar'ın (Budist Moğol Kalmıkları) müslüman olamayacağını, ancak Tatar ve Moğol halklarının büyük çoğunluğunun İslâm'ı kabul edeceğini söyler (*Umdetü't-tevârih*, s. 35).

Baba Tükles'in Edigü'nün atası olması Baba Tükles hakkındaki şifahî rivayetlerin ana temasını oluşturur. Öte yandan Baba Tükles'in neslinin Hz. Ebû Bekir'e dayanandırılması, Edigü'nün Cengiz Han'ın soyuna mensup hanlarla yönetilen bölgelerde siyasî güç kazanmasında etkili olmuştur. Baba Tükles'in Edigü'nün atası olmasının yazılı delili XVI. yüzyıla aittir. *Târîh-i Ebü'l-hayr-hânî* adlı eserin 998 (1590) tarihli bir yazma nüshası ile Reşîdüddin Fazlullah'a ait *Câmî'u't-tevârih*'in 1011 (1602) yılında Kâdir Ali Bek Celâyîrî tarafından yapılan ve Rus Çarı Boris Godunov'a ithaf edilen Türkçe tercümesinde Baba Tükles'in şeceresi nakledilmiştir. Bir diğer şecereye, Nakşibendiyye'nin Cüybâriyye koluna mensup bir müellifin XVII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı Farsça *Maîlabü't-îlîbîn*'de yer verilmiştir. Baba Tükles'in Hz. Ebû Bekir neslinden gelen soyu Edigü ve torunları vasıtasıyla daha sonraları Nogay halkları arasında şöhret kazanmış, bunlar Nogaylar'ın Rus hâkimiyetine girmesiyle hristiyan olmuş ve Rus aristokrasisi içinde yer edinmiştir. Baba Tükles soyundan gelen Urusov ve Yusupov aileleri devrim öncesi Rusya'sında etkin olmuş, Yusupov ailesine mensup Rus Prensi Feliks Yusupov 1916'da Rasputin'in suikast komplosuna karıştırılmıştır. Baba Tükles'in Edigü'nün atası olması Nogaylar, Tatarlar, Başkırtlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Özbekler arasında nesilden nesile aktarılagelen ve Edigü ile Cengiz Han'ın soyuna mensup Toktamış Han arasındaki bir kavgayı anlatan epik

bir hikâyede de kendini gösterir. Bu anlatının bazı rivayetlerinde Baba Tükles müslüman bir veliden ziyade mitolojik bir figür olarak öne çıkarılmış, soyunun onun bir peri ile evlenmesinden meydana geldiği ileri sürülmüştür.

Baba Tükles'e ait bazı türbeler bulunmaktadır. Bunlardan biri XIX ve XX. yüzyıl kaynaklarında zikredilen Astarhan yakınlarındaki Mashaikovo köyündedir. Bir diğeri, Hazar denizinin kuzeydoğu kıyısında yer alan Maŋışlak yarımadasındadır. Güney Kazakistan'da Karadağ sıradağlarının eteğinde Baba Tükli Şaştî Aziz adına bir türbe vardır. Bu türbenin varlığı, Ötemiş Hacı'nın eserindeki bilgiler de göz önünde bulundurulduğunda Baba Tükles'in bölge halklarının İslâmlaşmasında etkin rolünün bir göstergesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülgaffâr Kirîmî, *Ümdetü'l-tevârih* (nşr. Necib Âsım), İstanbul 1343, s. 35-38; Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994, s. 321-408, 533-573; A. Schmitz, *Die Erzählung von Edige: Gehalt, Genese und Wirkung einer heroischen Tradition*, Wiesbaden 1996; Fatykh Urmanche, *Narodnyi èpos 'Idegei'*, Kazan 1999, s. 16-29; A. J. Frank, "Muslim Sacred History and the 1905 Revolution in a Sufi History of Astrakhan", *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel* (ed. Devin DeWeese), Bloomington 2001, s. 297-317; *Edige: A Karakalpak Heroic Epic as performed by Jumabay Bazarov* (ed. ve trc. Karl Reichl), Helsinki 2007; Ötemiş Hâjî [Ötemiş Hacı], *Çingiz-nâma* (ed. Takushi Kawaguchi v.dğr.), Tokyo 2008; a.mlf., *Çengiznâme* (haz. İlyas Kamalov), Ankara 2009, s. 14-16; Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, Ankara 2009, s. 88-89; *Islamization and Sacred Lineages in Central Asia: The Legacy of Ishaq Bab in Narrative and Genealogical Traditions, I: Opening the Way for Islam: The Ishaq Bab Narrative, 14th-19th Centuries / Islamizatsiia i sakral'nye rodoslovnye v Tsentral'noi Azi: Nasledie Iskhak Baba v narrativnoi i genealogicheskoi traditsiiax, I: Otkrytie puti dlia islama: rasskaz ob Iskhak Babe, XIV-XIX vv.* (ed. Devin DeWeese v.dğr.), Almaty 2013, s. 270-272, 341-342.

DEVIN DEWEESE

BAHRÂNÎ, Hâşim b. Süleyman

(هاشم بن سليمان البحراني)

Hâşim b. Süleymân b. İsmâil
b. Abdilcevâd el-Hüseynî el-Bahrânî
(ö. 1107/1696)

Şîa'ya dair nakilleri inceleyip
bir araya getiren âlimlerden biri.

Bahreyn'de dünyaya geldi. XI. (XVII.) yüzyılın ortalarında doğduğu tahmin edilebilir. Alemülhüdâ Şerîf el-Murtazâ'nın torunlarından olduğu ve İmam Mûsâ

el-Kâzım neslinden geldiği rivayet edilir. *Vesâ'ilü's-Şî'a* adlı hadis kitabının müellifi Hür el-Âmilî ile (ö. 1104/1693) ilim alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. İlk eğitimini Bahreyn'de babasından aldı. Ardından dönemin Şîi ilim merkezlerinden olan Necef'e gitti; başta *Mecma'u'l-bahreyn* sahibi Fahreddin et-Turayhî ve Abdülazîm b. Seyyid Abbas Esterâbâdî gibi âlim ve muhaddislerden ders aldı. Necef'te ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Daha sonra Horasan'a geçerek Şîa âlimleriyle fikir alışverişinde bulundu. Horasan'daki ikameti sırasında bazı âlimlerden faydalanırken Hür el-Âmilî gibi âlimler de kendisinden faydalanıp rivayette bulundu. Horasan'dan Bahreyn'e dönünce burada ilmi ve ahlâkıyla büyük itibar kazandı. Bahreyn kadısı Şeyh Muhammed b. Mâcid'in vefatından sonra bütün Bahreyn beldelerini kapsamak üzere kadılık ve hisbe görevlerini üstlendi. Özellikle hisbe görevini en güzel şekilde yerine getirmek ve haddi aşanlarla sıkı bir mücadeleye girişmek suretiyle emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker faaliyetlerini yaymaya çalıştı. Dürüstlüğü ve âdil hüküm vermesi dolayısıyla ileri gelenlerin kendisinden çekinmesine karşılık halkın sevgi ve saygısını kazanmayı başardı. Onun faziletli bir kişi, âlim, fakih, müfessir, Arapça'yı ve ricâl ilmini çok iyi bilen bir muhaddis olduğu, zalimlere karşı mücadele ettiği kaynaklarda belirtilmektedir (Hür el-Âmilî, II, 341; İbn Uşfûr el-Bahrânî, s. 63-64). Resmî görevlerinin yanı sıra öğretim faaliyetleriyle de uğraşan Bahrânî çok sayıda öğrenci yetiştirdi; Muammer Mahmûd b. Abdüselâm'ın da aralarında bulunduğu kalabalık bir cemaat kendisinden hadis ve haber rivayet etti. Bahrânî 1107 yılında, bazı rivayetlere göre ise 1109'da (1698) Bahreyn'de Naîm köyünde vefat etti, cenazesi Tevbelî isimli köyde Mâtînî Kabristanı'nda defnedildi.

Eserleri. Mirza Abdullah Efendi, İmâmiyye ulemâsı arasında nakilleri toplayıp kaydetme hususunda Muhammed Bâkır el-Meclisî'den sonra gelen kişi olarak kabul edilen Bahrânî'nin yetmiş beş civarında eserinin ismini zikretmiş olup bazıları şunlardır: 1. *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Müellifin başta gelen bu çalışması hacimli bir rivayet tefsiridir (Kum, ts., 1334 hş., 1363 hş., 1375 hş.; bir heyetin tashih ve dipnotlarıyla, Beyrut 1419/1999). 2. *el-Mehacce fîmâ nezele fi'l-kâ'imî'l-hücce*. On ikinci imamın özellikleri ve hakkındaki naklî delilleri ihtiva eden bir

çalışmadır (Tahran 1272; nşr. Muhammed Münîr el-Milânî, Beyrut 1413/1992; nşr. Hâmid el-Erdistânî, Kum 1387 hş.). 3. *Tebşuretü'l-velî fîmen ra'e'l-Kâ'im el-Mehdî 'aleyhi's-selâm*. Eserde on ikinci imamı gören kimselerden bahsedilir. 4. *Gâyetü'l-merâm fî hücceti'l-hişâm fî ta'yîni'l-imâm 'an tarîkı'l-hâşsı ve'l-â'm* (Tahran 1272, 1387 hş.). Muhammed Takî b. Ali ed-Dizfudî tarafından *Kifâyetü'l-hişâm fî fezâ'ili'l-imâm* adıyla Farsça'ya çevrilmiştir (Tahran 1272). 5. *el-Levâmî'u'n-nürâniyye fî esmâ'i 'Alî ve ehli beytihi'l-Kur'âniyye* (nşr. Hâmid el-Erdistânî, Kum 1387 hş.). 6. *Medinetü'l-me'âciz (Me'âcizü Ehli'l-beyt)* (Tahran 1290, 1291, 1298; nşr. İzzetullah el-Mevlâî, Kum 1371 hş.; nşr. Alâeddin el-A'lemî, Kum 1384 hş./2005). 7. *Meşâbîhu'l-envâr fî beyâni mu'cizâti'n-nebiyyi'l-muhtâr* (nşr. Mahmûd el-Ergânî el-Bihbehânî el-Hâirî, Kum 1384 hş./2005). 8. *Me'âlimü'z-zülfâ fî ma'ârifi'n-neş'eti'l-ülâ ve'l-uhrâ* (Kum 1382 hş./2003). 9. *et-Tuħfetü'l-behiyye fî işbâti'l-vaşiyye* (nşr. Mahmûd el-Ergânî el-Bihbehânî el-Hâirî, Meşhed 1383 hş./2004). Bahrânî'nin bunların dışında çoğu İsnâaşeriyye'yi konu edinen başka eserleri de vardır: *Hilyetü'l-ebrâr fî fezâ'ili Muħammed ve âlihi'l-aḫḫâr, el-Keşü'l-mühim fî tarîkı ḫaberi Ğadîri Ĥum, el-İnşâf fi'n-naşşı 'ale'l-e'immeti'l-işnâ'aşere el-eşrâf* (diğer eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Mirza Abdullah Efendi el-İsfahânî, V, 299-304; İbn Uşfûr el-Bahrânî, s. 64-66).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâşim b. Süleyman el-Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1419/1999, bk. Hüseyin el-A'lemî'nin, "el-Mü'ellif fî sûtûr" başlıklı yazısı, I, 5-6; a.mlf., *el-Mehacce fîmâ nezele fi'l-kâ'imî'l-hücce* (nşr. M. Münîr el-Milânî), Beyrut 1413/1992, neşredenin girişi, s. 8-11; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Necef-Bağdad 1385/1965, II, 341; Mirza Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ' ve ḫiyâzü'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, V, 298-304; İbn Uşfûr el-Bahrânî, *Lü'lü'tetü'l-Bahreyn* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülülüm), Beyrut 1406/1986, s. 63-66; Abbas el-Kummî, *Sefinetü'l-bihâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Murtazâ), II, 717; M. Ali Müderris, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz, ts. (Çâphâne-i Şafak), I, 233; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 66; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 23; Ali Fâzil el-Kâinî en-Necfî, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, s. 42; Âğâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403-1406/1983-86, II, 398-399; III, 93, 326; VII, 48, 79, 85; XI, 305; XVIII, 281; XX, 144, 353; XXI, 199; XXII, 322; XXIV, 360, 393; XXV, 154, 188, 290; *A'yanü's-Şî'a*, X, 249-250; Ali Ahmed el-Aribî, "el-Bahrânî, es-Seyyid Hâşim", *Mv.ACJ*, III, 198-203.

MUSTAFA ÖZ